

АФСОНАВИЙ ҲУШТАК-ЎЙИНЧОҚЛАР- КУЛОЛЧИЛИК
САНЪАТИНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ.

Нарзуллаев Абдулло Ибодуллаевич

*Ўзбекистон халқ устаси,
Бухоро вилоят Кенгаши депутати*

Аннотация: Ушбу мақолада қадимдан ўзбек анъанавий кулолчилигининг муҳим йўналишлардан ҳисобланган ҳуштак-ўйинчоқлар тўғрисида сўз борган. Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистон кулолчилик марказларининг турли ҳудуд майда ҳайкалтарошлиги шакллари, ранглари, нақшларининг ўзига хослиги таҳлил қилинган. Ҳуштак ўйинчоқларнинг келиб чиқиш тарихи, эволюцияси ва мазмун-моҳияти очиб берилган. Ҳозирги давр усталарининг фаолияти ва анъаналарнинг давом этаётганлиги тавсифи келтирилган.

Калит сўзлар: кулолчилик, ҳуштак-ўйинчоқлар, кулолчилик марказлари, учпулак, Наврўз, ҳосилдорлик.

Нарзуллаев Абдулло Ибадуллаевич

*Народный мастер Узбекистана,
Депутат Бухарского областного совета*

Аннотация: в данной статье рассказывается об игрушках-свистульках, которые издавна причисляются к важным направлениям узбекской традиционной керамики. Проанализирована специфика форм, цветов, узоров мелкой пластики различных регионов Центральной Азии, в частности гончарных центров Узбекистана. Раскрывается история, эволюция и содержание происхождения игрушек-свистулек. Приводится описание деятельности мастеров текущей эпохи и продолжения традиций.

Ключевые слова: гончарное дело, игрушки-свистульки, гончарные центры, учпулак, Навруз, плодородие.

Narzullaev Abdullo Ibadullaevich

*People's master of Uzbekistan,
Deputy of the Bukhara Regional Council*

Annotation: This article talks about whistle-toys, which have long been counted from important directions of Uzbek traditional pottery. The specificity of the forms, colors, patterns of small sculpture of different regions of Central Asia, in particular the pottery centers of Uzbekistan, has been analyzed. The history, evolution and content of the origin of whistle toys are revealed. There is a description of the activities of the Masters of the current era and the continuation of traditions.

Keywords: *pottery, whistle-toys, pottery centers, uchpulak, Navruz, productivity.*

Ўрта Осиёнинг хуштак-ўйинчоқлари кулолчилик идишларидек анъанавийдир. Ҳуштакларнинг ривожидан мураккабликка қараб бориши натижасида ҳаёлий образларнинг пайдо бўлиши кишини ҳайратга солади. Ҳуштаклар жуда чуқур ва тарихий илдизга эга. Улар халқнинг руҳияти ва ҳаётдан дарак берувчи манба ҳисобланади. Худди кулолчиликка ўхшаб миллий ўйинчоқ марказлари билан услуби билан бир-биридан фарқ қилади. Бундай ўйинчоқлар зардуштийлар замонидан бизгача етиб келгани тарихий манбаларда эътироф этилади. Улар асосан баҳорги тенгкунлик, 21 март-Наврўзда ота-оналар томонидан болаларга совға сифатида харид қилинган. Маълумотларга қараганда болалар хуштакларни чалиб, ёмон кунлар эски йилда қолиб, янги йил, тинчлик-тотувлик, хайр-барақа, мўл-кўлчилик ва яхшилик билан кириб келишини ният қилган. Йилнинг маълум мавсумида яъни деҳқонлар ерларга экин экадиган вақтда ясалган ва ушбу хуштаклар байрам кунларида кўп миқдорда тайёрланган. Байрамдан сўнг эса ўйинчоқлар синдириб ташланган ва кўмилган. Албатта лойдан ясалган хуштаклар болаларнинг асосий ва яхши кўрган ўйинчоқлари бўлган. Чунки ўтмишдагидек турли хилдаги, ҳар хил материаллардан ясалган ўйинчоқлар мавжуд бўлмаган. Хуштакларни яна бир фойдали томони, улар болаларни нафас йўллари чиниқтиришга, соғлиғини мустаҳкамлашга хизмат қилган.

Жамиятда бўлиб ўтадиган ўзгаришлар ҳамма соҳага, шу жумладан хунармандчиликка ҳам ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди, албатта. Буни лойдан ясаладиган миллий хуштак-ўйинчоқлар мисолида кўрадиган бўлсак, ислом бизни ўлкамизга кириб келгандан сўнг, усталаримиз ясаган ҳайкалчаларини бўйнини кесиб қўйганларки, бундан мақсад, шариат қонунларини бузмаслик, яъни "тирик эмас" маъносини билдиради. Қиз болалар эса, кўғирчоқларни дастлаб оналари, бувилари, опалари кўмагида тайёрлашган бўлса, кейинроқ эса ўзлари мустақил равишда матолардан тикиб, ясаганлар.

Худди миллий кулолчилик каби Ўзбекистон ва Тожикистон ҳудудида миллий ўйинчоқлар-хуштаклар ясашга ихтисослашган қатор марказлар мавжуд бўлган. Бу марказларда хуштак-ўйинчоқлар кекса кулолларимиз ҳамда хотин-қизлар томонидан ясалган. Чунки кекса кулоллар учун кулолчилик чархида ўтириб ишлаш бироз қийинчилик туғдирган. Аёлларга эса кулолчилик чархида ишлаш шариат тартиб-қоидаларига биноан, маъқул деб топилмаган. Чунки аёл киши нозик хилқат ҳисобланиб, жисмоний куч талаб қилинадиган юмушлар фақат эркак киши зиммасида бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, қарийб барча кулолчилик марказларида миллий ўйинчоқлар-хуштаклар ясаши билан бирга, юртимизда фақат хуштак-ўйинчоқлар ясашга ихтисослашган марказлар ҳам мавжуд бўлган.

1960-йилларда хуштак-ўйинчоқлар ясаш ривожланишини уларнинг шаҳар бозорларида сотилганлигини сезишимиз мумкин. Шаҳар бозорларида оддий от, қўй ёки итга ўхшаш шаклларни учратиш мумкин бўлган.

XX аср ўйинчоқларида эса мураккаброқ фантастик образларни кузатиш мумкин. Улар жиддий канонлаштирилган. Ўба қишлоғида ҳуштак-ўйинчоқлар кўплаб усталар томонидан ясалган. Буни сезиш қийин, аммо уларни фил, кўчқор, от ёки итлигини аниқ айтиш мумкин.

Кейинчалик ўйинчоқлар турли хил ҳайвонлардан элемент ишлатган ҳолда, яъни бир неча ҳайвонларнинг йиғиндисидан ҳосил бўлган ҳуштак-ўйинчоқлар ясала бошланган. Шу деталлардан қайси ҳайвонларга ўхшашлигини аниқлай оламиз. Масалан, бўйнида кўнғирокчаси бўлса бу-туя.

Ҳайвонларга ўхшаш ўйинчоқлар билан бир қаторда, Ўрта Осиёда бошқа эртак қаҳрамонлари, яъни «сув руҳлари» бўлмиш аждарҳолар ясалган.

Ҳозирда кўплаб юмшоқ ўйинчоқлар ишлаб чиқарилаётган бўлсада, ҳуштак-ўйинчоқлар ўз қийматини йўқотмаган. Улар инсонга эстетик завқ бағишловчи совғабоп сувенирлардир. Болаларнинг эътиборини ҳуштак-ўйинчоқларнинг ранглари жилоси ва фантастик шаклга эга эканлиги тортади. Фантастик образлар болалар психологияси ва дунёқарашига, уларнинг ҳаёлий дунёсига ўзининг катта таъсирини ўтказди. Бу ҳуштак-ўйинчоқлар нафақат болаларнинг, балки катталарнинг ҳам эътиборини ўзига жалб этади. Бунинг яққол кўринишини уй сервантлари ва тоқчаларидан жой олган ҳуштак-ўйинчоқлар мисолида келтиришимиз мумкин.

Вақт ўтиши билан ҳуштак-ўйинчоқлар катта ҳажмларда ҳам ясала бошланган. Баландлиги 12-36смни ташкил этган бу майда ҳайкалтарошлик кўринишларининг ўзига хос маънолари ҳам мавжуд бўлган. Масалан 4та оёқдаги 2 бошли фантастик ўйинчоқнинг бўйинларида кичкина каллачалар, яъни уларнинг болалари ясалган. Бунинг маъноси куйидагича: бундай ўйинчоқлар эндигина оила қурган ёшларга совға қилинган. Бу ёш оила вакиллариининг иноқ яшаши ва кўп фарзанд кўришларига ишора экан. Тўрт бошли аждарҳолар эса ҳосилдорликни яхшилаш учун шамол ва ёмғирни чақирар экан. Бундай катта ўйинчоқларда ҳуштак ясалмаган. Буни ўйинчоқларнинг функционал эволюцияси деб айтса тўғри бўлади.

Ҳуштак-ўйинчоқлар дастлаб терракота, яъни сирсиз ишлаб чиқарилган бўлса, кейинчалик усталар ўйинчоқнинг сиртига сир ишлатишни яъни, глазурашни ўйлаб топишган. Бу эса ўз-ўзидан янги услубнинг вужудга келишини таъминлайди. Бундай услубни Ўрта Осиёнинг Ўра Тепа, Коратоғ, Самарқанд, Ғиждувон мактабларида кузатиш мумкин.

Ҳуштак-ўйинчоқлар (учпулак) яшаш мактабининг йирик асосчиларидан бири Ҳамробиби Раҳимовадир (1896-1979). У ўзбек халқи уста-қуллолари ичида энг танилган аёл-қулло ҳисобланади. Ҳаёлий ҳуштак-ўйинчоқлари туя, хўтик, қўй, кийик, эчки ва қатор ҳайвонлар тимсолини эслатади. Аммо уларнинг бари айнан ҳайвонларни тасвирлашдан йироқда. "Учпулак"лар яшашни энг асосий ва муҳим шартини, яъни жонзодларни тасвирламаслик қонидасини айнан Ҳамро Раҳимованинги ишларида кўриш мумкин. Ажойиб қизил ва кўк доғлар акс эттириб пиширилган ҳайкалчалар Бухоро воҳасининг ранг-баранглигини ўзида акс эттиради ва кўп асрлик анъаналарини ўзида сақлаб қолади.

Илгари қаерда кулоллар ишласа, устахонада хуштак-ўйинчоқларни учратиш мумкин бўлган бўлса, ҳозирда саноклигина марказларда майда ҳайкалтарошлик билан шуғулланишади. Улардан Ѓиждувон, Самарқанд, Вобкент (Ўба), Денов марказларидагина сақланиб қолган.

Ѓиждувон мактабида Дилноза ва Нодира Нарзуллаевалар, Самарқандда уста Дилором Мухторова оиласи, Вобкентда Ҳамро Раҳимованинг давомчилари ўғиллари уста Жаббор, неваралари уста Саттор ва ҳозирда эваралари Аброр фоолият кўрсатишмоқда.

Яна бир йўналиш, кулолчиликда кўзаларни афсонавий ҳайвончалар билан безатишни ҳам кўриш мумкин. Бунда ҳам сирланган ва сирланмаган асарлар мавжуд. Бухоро вилояти Вобкент тумани Ўба кулолчилик марказининг вакили уста Фатулло Саъдуллаевнинг ишлари беткрор ҳисобланади. Мамлакатимиз ва дунё музейларида сақланаётган бу асарлар ихлосмандларни қизиқтириб келмоқда. Чунки бу кам учрайдиган ўзига хос услуб. Ѓиждувон кулолчилик мактаби вакили Дилноза Нарзуллаева усто Фатулло Саъдуллаев ишларини чет эллик коллекционерлар илтимосига биноан, бир нечта нусхаларини ишлаган. Дилноза шу мактаб анъаналарини тиклашни ҳам ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, ўзбек анъанавий кулолчилигининг энг жозибали ва нозик йўналиши ҳисобланган хуштак-ўйинчоқлар дунёнинг қатор мамлакатлари музейларида ва кўргазмалар да ҳозирги кунга қадар минглаб санъат ихлосмандларини лол қолдириб келмоқда. Бунинг исботини эса, кулолчиликнинг ЮНЕСКО рўйхатининг номоддий маданий меросига киритилганлигида десак муболаға бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳакимов А. Прикладное искусство Узбекистана: традиции и инновации. – Т.: 2013. – 191 с.
2. Ҳакимов А.А. Декоративное искусство Средней Азии / К проблеме традиций и новаторства. – Т.: Фан, 1988.
3. Акилова К.Б. Народное декоративно – прикладное искусство Узбекистана. XX век. Алматы: PRINT – S, 2005.
4. O‘zbekiston madaniy merosi mualliflik turkumi: O‘zbekiston amaliy san’at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyi to‘plami kitob-albomi. /F.F.Abduxoliqov, E.V.Rtveladze, I.Yusupov, S.Zoxidova, S.Israilova (Rahmonova). – Т.: “Uzbekistan Today” АА, “Darakchi inform servis” МСНЈ buyurtmasiga ko‘ra, 2021. – 528 b.